

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

HASONLATOK A SZIGETI VESZEDELEM SZÖVEGÉBEN

A hasonlatok Zrínyi eposzának egyik jelentős stíluseszközét képezik. A tanulmány kísérletet tesz a *Szigeti veszedelem* szövegében fellelhető hasonlatok tipologizálására, majd a stíluselem szerkezeti és szemantikai vizsgálatára. A formai jegyeket figyelembe véve a szövegben teljes és egyszerű alaki szerkesztésű hasonlatok egyaránt találhatóak, ez utóbbi típus nagyobb számban van jelen. A mondattani megközelítésű tipológia szerint az elemzett korpuszban a módhasonlítás a leggyakoribb, de a hasonlatok a mérték kifejezésére, a stiláris eszközben realizálódó cselekvés, minőség fokára is vonatkozhatnak. A formailag könnyen felismerhető (explicit) stíluselemek mellett különösen kifejezőek a hasonlítás implicit formái, ahol a hasonló és a hasonlított között nagy a szemantikai távolság. Külön elemzést érdemelnek azok a szöveghelyek, ahol a hasonlat és a metafora határsávjába helyezhető a képi elem. A tanulmány elemzi a hasonlatok szerkezeti felépítését, valamint a több hasonlatból álló, halmozott, barokkos alakzatokat is. A szemantikai aspektusú vizsgálat során a hasonlatok jellegzetes szóanyagában főként a természeti jelenségek, az állat- és növényvilág sokszínűsége, a képzelt lények sokasága kerül elő.

Kulcsszavak: nyelvtörténet, stilisztikai vizsgálat, hasonlat, Zrínyi, *Szigeti veszedelem*

BEVEZETÉS

A hasonlat fogalmával, a szóképekhez való viszonyával, illetve a szóképeken belül elfoglalt helyével sokat foglalkoztak a stíluskutatók Arisztotelésztől mindmáig. A trópuskutatók terén immár kétezer esztendeje születnek ellenértés vélemények a metafora és a hasonlat kapcsolatának, közös, illetve eltérő vonásainak meghatározása terén (vö. ZALABAI 1998: 135). Fehér Erzsébet a hasonlat és a metafora viszonylatát tekintve megállapítja: sokáig kizárólag a

metafora állt a retorika, stilisztika érdeklődésének a középpontjában, s csak a múlt század 70-es éveitől jelentek meg olyan tudományos művek, amelyek a metafora mellett a „másik analogikus alakzat”-nak, a hasonlat jelenségének a stiláris és retorikai eszközök rendszerében betöltött helyével, szerkesztési és egyéb vonatkozásaival érdemben foglalkoztak (FEHÉR 1995: 142). Fehér Erzsébet hasonlatelméleti kutatásának középpontjában az áll, hogy ez az analogikus alakzat, melynek elemi formája szintaktikai szerkezet, mennyiben kínál új kifejezési lehetőségeket a metaforához viszonyítva. Szerinte a hasonlat struktúrájának alapszerkezetét grammatikai és szemantikai aspektusból lehet megközelíteni. Adamik Tamás egy korábbi tanulmányában a négytényezős hasonlatszerkezetből kiindulva a hasonlító nyelvi elemet teszi a grammatikai kapcsolat tengelyévé (vö. ADAMIK 1978: 114), míg a szemantikai kapcsolat alapja a hasonlóság, a tertium comparationis lesz. Adamik a hasonlított, a hasonló és a közös jegy mellett megemlíti a hasonlítást formailag is kifejező kapcsolóeszközt, amely leggyakrabban valamely kötőszó. Fehér Erzsébet az általa háromtagú konstrukcióként absztrahált hasonlat statikus jellegét tárgyalva megállapítja, hogy a költői hasonlatok változatossága, az egyes elemek bővíthetősége, a tagelemek megfordíthatósága sokszor megcáfolja a hasonlatokról mint merev konstrukcióról alkotott képet (FEHÉR 1995: 143). Zalabai Zsigmond nem von határvonalat a metafora és a hasonlat közé, az ún. szóhasonlatot szorosabban kapcsolja a metaforához, illetve azzá transzformálhatónak tartja, míg az ún. nagyhasonlatot már nem tartja erre alkalmasnak (ZALABAI 1998: 167).

A metafora és a hasonlat viszonylatában érdemes még foglalkozni a terjedelem kérdéskörével is. Fehér Erzsébet az arisztotelészi megállapításból kiindulva leszögezi: „a hasonlat hosszabb, mint a metafora”, majd levonja a következtetést: „A hasonlat tárgyiasabb és tárgyilagosabb alakzat, mint a metafora” (FEHÉR 1995: 143). Kemény Gábor szerint a hasonlatot az különbözteti meg a szóképtől,

„hogy benne a tárgyi és a képi elem nincsenek egymással azonosítva, hanem csak párhuzamba vannak állítva oly módon, hogy a képi elem (a hasonló) megvilágítja, szemlélteti, elképzelhetővé teszi, nyomatékosítja a tárgyi elemet (a hasonlítottat), illetőleg bizonyos asszociációkat, hangulatokat ébreszt vele kapcsolatban.” (KEMÉNY 2002: 93–94)

HASONLATTÍPUSOK AZ EPOSZBAN

A *Szigeti veszedelem* szövegében fellelhető hasonlatokat formai, szerkezeti szempontból is fontos elemezni, de a hasonlatokban kifejeződő szemantikai tartalom is nagy hangsúlyt kapott a vizsgálat során, főleg ott, ahol a hasonló és a hasonlító között nagy a szemantikai távolság. A hősköltemény stílusának a

vizsgálata inkább a képiséget helyezi előtérbe. Az elemzés során a hasonlatokat szövegkörnyezetükben vizsgáltuk, a dolgozatban viszont csak a textust (vagy annak egy részét) tudjuk idézni. A *Szigeti veszedelem* teljes hasonlatkorpuszát áttekintettük, tehát nemcsak a tipológiai előfordulásra koncentráltunk.

Az eposz hasonlatai formai szempontból két csoportba sorolhatók:

- a) A hasonlított és a hasonló egyaránt részletesen ki van dolgozva, illetve megtalálhatók bennük az *oly*, *úgy* stb. + *mint* alaki jegyek. Ezt a típust nevezhetjük teljes alaki szerkesztésnek.
- b) Csak a hasonló hordoz formai jegyeket, leggyakrabban a *mint* kötőszót, e típus egyszerű alaki szerkesztésnek nevezhető.

A teljes alaki szerkesztésű hasonlatok főként az *úgy* + *mint* szerkesztésben fordulnak elő, a főmondat és mellékmondat váltakozó sorrendjében: *Mint folyhó szél előtt siet forgásában / Úgy sietett futni török hazájában*¹ (2/62), *Bán oly rettenetes az Török táborban, / Mint kasza előtt fű hull török halomban* (10/103). A *mint* kötőszó bővíthet is: *mintha (mindha)*. Utalószó lehet még: *így*, *úgy*, *oly*, *ilyen*.

Mondattani szempontból a hasonlatot általában két tagmondatnak tekinthetjük, s a hasonlító mellékmondatnak a főmondathoz való kapcsolódását vizsgálva is rendszerezhetjük. Ha a fellelt adatokat ilyen szempontból elemezzük, azt találjuk, hogy a mondatrész funkciójú hasonlító mondatok minden esetben a főmondatbeli dologfogalom valamely ismertetőjegyét (tulajdonság, mennyiség, a cselekvés módja, állapot stb.) fejezik ki, de nem magát a dolgot.

A módhasonlítás a leggyakoribb az anyagban; mind szerkezetét, mind pedig képanyagát tekintve nagyszámú hasonlat tartozik ide. Van közöttük teljes alaki szerkesztésű: *Az Magyarok (...) Mint törött hajó szélűl úgy hanyattatnak* (1/56); valamint egyszerű alaki szerkesztésű is: *Ezt rettegve nézi vakmerő Delimán, Mint nyár levél, úgy reszket Szultán Szilimán* (15/60). Delimán halálát írja le Zrínyi a következő hasonlattal: *Nagy keserűséggel, mint egy füst, úgy eltűnt* (15/90). A fok- és mértékazonlítás is jelentős csoportot alkot: *Oly szépen folyt szava mint ha kevert mézben / Volna* (6/3), *Előtte az pogány test hullott / mint szalma tűz előtt, oly hirtelen omlott* (11/95), *Bán oly rettenetes az Török táborban, / Mint kasza előtt fű hull török halomban* (10/103). Ezekben a példákban a hasonlat valamely minőség, tulajdonság vagy cselekvés, történés fokát, mértékét fejt ki. Közöttük határtípusként értékelhető példák is előfordulnak, mert módot és mértéket egyaránt kifejeznek: *oly hanggal mondá meg ezeket, / Mit ha Janus temploma most nyílt volna meg.* (6/51)

1 *Adriai tengernek Syrenaia*. Hasonmás kiadás. Utószó: Kovács Sándor Iván. Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, Budapest, 1980. A példaanyagot idézőjel nélkül, dőlt betűvel jelöljük, a hasonló kiadás helyesírását az olvasás érdekében helyenként fonológiai pontossággal egyszerűsítettük.

Az egyszerű alaki szerkesztésű hasonlatok esetében csupán a hasonló hordoz alaki kitevőt, leggyakrabban a *mint*, *mintha* kötőszót. A vizsgált korpuszban ez a típus van túlsúlyban: pl. *Mint sívó ördögök ostromnak idejét, / Várják vitéz törökök az harcnak jelét* (10/8); *Nagy hosszú harc után megtér szép várában, / Mint az kölykeihez hű nőstény oroszlán* (10/105). A *valamint* kötőszó szórványosan fordul elő: pl. *Mindenképpen próbál az Isten bennünket, / Valamint az ötvös tűzben aranyművet* (15/3).

A kapcsolóeszközök más módozatai is megjelennek az egyszerű hasonlítás tagmondataiban; előfordul, hogy a hasonlat szokásos alaki jegyei helyett a *mintha* kötőszó jelentését megközelítő *azt tudnád* – 'azt hinnéd' szerkezet vezeti be a hasonlót: *Rikoltás, kiáltás esék az táborban, / Azt tudnád ördögök ugatnak pokolban* (3/55). A következő példában a *hogy* kötőszó is szerepet játszik a hasonlítás kialakításában: *Azt tudnád hogy nagy erdő jár körülötte / Jancsár mint az hangya az földet ellepte* (2/39) – a kiemelt sorokba Zrínyi kettős hasonlítást tömörített: 'annyi janicsár jött, mint a nagy erdő fái, illetve a földet ellepő hangyák'. Ugyancsak ilyen jellegű a *vél* igével alkotott feltételes módú szerkesztés is: *Van kecske minden deli tekinteti, / Vélne lába földet hogy nem is illeti.* (4/23) – igen tömör a második sor struktúrája, explicit szerkezetű hasonlatra bontva: 'annyira könnyed a járása, mint akinek nem éri a lába a földet'. A hasonlat és a metafora határán érezzük ezeket a stíluseszközöket, az alábbi példában a harmadik tagmondat magyarázó jellege utal a hasonlatra: *Azt tudnád hogy Mária jár mikor látod ötöt* (5/46). A nagyon kis mennyiség kifejezésére egy szöveghelyen a szerző az *annyi* – (*a*)*mennyi* párhuzamot használja: *Mert az én érdemem nálad annyit térszen, / Mennyi vizet kis fecske szájában veszen.* (2/69)

A hasonlat átmegy azonosításba, amit az asszociáció alapját képező *gondol* ige jelez: *Azt gondoltuk róla, hogy sívó oroszlán* (8/18). Egyértelműen metaforikus a következő kép is, itt az átmenetet a *valaminek hív* vonzat emeli ki: *Esti denevérnek és lopónak híja* (2/22) – itt Turi György kapitány az azonosításba áthajló kép alanya. Különösek – hiszen még érezhető rajtuk a hasonlítás nyoma – azok a metaforába irányába mutató képek, amelyekben E/2 személyű megszólítás található: *Azért Zrini öl meg téged ravasz róka* (3/96), *Félének eb messziről látni akarsz halva* (3/105). Ide sorolható az olvasónak szánt fatikus nyelvi eszközök egy klasszikus példája, amikor a meggyőzés eszköze a *hisz* ige T/2 személyű felszólító formája: *Higgyétek nem fenébb ennél az oroszlán* (5/49). Ezek a fatikus elemek segíthetik is a részletesen leírt hasonló összetevőjének a megértését, azonosítását: *Láttad-é hangyákat mikor megbolygatták, / Mint sietséggel ide s' tova futkosnak, / Nyomorultak nagy tojásokat hordozzák: / Szintén így most ezek kétfelé kapdosnak.* (6/65) – Zrínyi a megtámadott török tábor lakóit a felbolydult hangyabolyhoz hasonlítja, amire az utolsó sorban az 'ügyszintén' jelentésű

szintén kötőszó, valamint az *így most* (utalószó + határozószó) szerkezet utal. A hasonlat és metafora határán álló szerkezetekben érdekes igei konstrukciókat találunk: *azt vélnéd, azt gondoltuk róla, az tudnád róla* ’hinnéd’ jelentésben.

A szerkezetek egy csoportjában az explicit kifejezési formák sajátos típusát találjuk, a *hasonlít* ige különböző vonzatokkal fordul elő: egyrészt a *valamit valamivel* bővítményekkel: *Hasomlít² ördögöt feketeségével, / Bialt nagyságával, s rettenetességgel* (4/69). Ezek a formák főleg leírásokban találhatók, így például Szulimán lovának szemléltetésében: *Széles mellyel Elefántot hasomlítja / Körmel [körömmel], száraz innal szarvast meghaladja* (2/34), *Ha az fülemüle sírását hallgattya, / Annak bújához magáét hasomlítja* (12/11). A Zrínyi-szótár értelmezése szerint a vizsgált igének (a kor nyelvhasználatában *hasomlít* formában) több jelentése van a *Szigeti veszedelem* szövegében: 1. hasonlít valamit valamihez – ’egybeveti, összehasonlítja vele’; 2. hasonlít valami valamit – ’valami hasonló ahhoz’; 3. ’hasonlóvá tesz’ pl. *More bátyáját a földhöz hasonlítja* (2/20). A melléknévi származék is előfordul: *Bizony két vad farkashoz hasomlók ezek* (9/46), *Nagy dárda kezében hasomló tölgyfához* (10/50). Jellemző erre a típusra, hogy mindig jelen van a hasonlított és a hasonló, Adamik Tamás ezt a konstrukciót nem is hasonlatnak, hanem hasonlításnak nevezi, megjegyezve, hogy ezekből általában hiányzik a tertium comparationis, amiért akár elliptikus szerkezetűnek is felfogható (ADAMIK 1978: 117).

Az egy mondaton belüli hasonlító határozós szerkezetek kizárólag *-nál/-nél* raggal szerepelnek a vizsgált szövegben. Pl. *Soha Demirhámnál magas ég nem látott / Istentelenebbet* (11/53), *Erre Badankovich, kegyetlenb Medvénél, / Megyen visz félelmet reá nagy erővel.* (10/57). Egy esetben fordul elő a „ragkettőzéses” forma: *Mert ravaszabb nálánál hadban nem lehet* (5/53). A középfok + *-nál/-nél* ragos szerkezet a hasonlítás ritkább módjaként szerepel a szövegben, több esetben más típussal kombinálva, halmozottan fordul elő egy-egy szöveghelyen: *Azonban az gyors hír szárnyára felkele, / Sebesebben szélnél, s madárnál röpüle.* (4/52). A teljes mondattal kifejezett hasonlítás egyéb szerkezetű formával is kombinálódhat: *Ihon Stipán Golemi rettentő testtel / Lépi, mint egy halom, rettenetességgel / De ennek nem árthatni soha fegyverrel, / Mert keményebb bőre vasnál s kemény kúnél.* (5/51)

A formailag könnyen felismerhető, önálló mondatokkal, illetve hasonlító határozós mondatrészrel kifejezett hasonlítás mellett a korszak nyelvhasználatában, így Zrínyinél is előkerül a hasonlításnak egyéb – szemléletes és változatos – formája. Az eddigi explicit módozatokkal szemben ezek inkább implicit formáknak tekinthetők. Ide tartozik a *módra/módjára* névutóval szerveződött

2 A korabeli *hasomlít* alakban (vö. TESz.)

hasonlítás: *Villámlás módgyára dárdája kitűnék* (11/64) – e szöveghely jelentése „klasszikus” hasonlattal felváltva: ’Deli Vid dárdája olyan gyorsan tűnt elő, mint a villámlás’. Névtűszerű funkciót tölt be a *formára* ragos névszó – két teljes alaki megformáltságú hasonlattal összekapcsolódva: *Halál formára jár Bán törökök között, / Mint az lángos harap³, ha nádban ütközött, / Mint az sebes vízár, ha hegyből érkezett: / Oly kegyetlenségben Zrínyi most öltözött.* (15/64)

A hasonlításnak implicit, rejtett módja fedezhető fel néhány helyen, itt ismétlődő nyelvi eszközök (pl. az *ily(en)* névmás) jelzik az összevetés jelenlétét; az egyik esetben a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető, hogy a hasonlított elem Zrínyi kijövelete a várból: *Ily kegyetlenül jön oroszlán barlangbul, / És ily szörnyen fénylik Kométa magasbul* (15/56); míg a másik helyen a török sereg roppan nagyságát a viharfelhőhöz hasonlítja: *Illyen Úr s illyen had jüve országunkra, / S illyen ártalmas fölyhő szálla le kárunkra* (2/50). Más esetben a *ha – is* elemekkel, paralel szerkesztésben alkotott mondatok jelzik a hasonlítást: *Ha foly az folyo víz, vagy szép csurgó patak, / Az ő szeme is mind egyaránt folynak, / Ha az gyönge szellők ágak között fújnak, / Az ő bánatis [!] nyughatatlankodnak.* (12/12) – ezen a szöveghelyen az első rész *ha – is* konstrukcióját az *egyaránt* határozószó ’egyformán’ jelentése, valamint a *foly(ik)* ige ismétlése is erősíti. Ugyancsak e határozószó segítségével következtethető ki a Kumillára vonatkozó mérték-hasonlítás jelentése: *Számtalan sírástul még mind jobban száraz, / Búbánattal együtt szűvében rágalmaz, / Fa, és fű kemény télen így egyaránt száraz.* (12/105) – ’a fa és a fű annyire kemény és száraz, mint Kumilla szíve’.

Az implicit hasonlatok egyik típusában alaki kitevők nélkül fejeződik ki a hasonlítás: *Ki számlálhatná meg az tenger örvényét / Vagy Herciniának számtalan levelét / Az megszámlálhatná Szulimánnak népét* (1/98) – itt az ismétlődő nyelvi elem, a *megszámlál* ige köti össze a hasonlítottat (a török nép) a hasonlóval (tenger örvénye/erdő levele).

Egy szöveghely esetében szóláshasonlat épül be az eposz szövegébe: *De nemcsak törökök, mert mások is vadnak, / Azkik, **mint az rozsda erős vasat, marják,** / Hagyján, mert fogokat űk abban elrontják.* (14/9) Nehéz lenne kideríteni, hogy Zrínyi korában ez a frazéma milyen formában volt használatos, a kódexek szövegében eltérő vonzatú szerkezetben fordul elő, Baranyai Decsi János gyűjteményében már frazémaként: *Nem fog aranyon rozsda* formában találjuk meg⁴.

3 A kiemelt szerkezetben a *harap* alaptag főnévi szófajú elem, jelentése az 1600-as évektől először ’avar, lehullott gallyak törmeléke’, majd hamarosan – így Zrínyi vizsgált művében is – ’avarban, nádasban terjedő tűz’ értelművé válik (vö. TESz.)

4 A még ma is használatos *Eszi/marja, mint rozsda a vasat* szóláshasonlat O. Nagy Gábor gyűjteményében nem található. Helyette *A vasat is elemészi a rozsda* fordul elő – ’idővel a legtartósabb, a legkeményebb anyag is tönkremegy’ jelentésben. A Szarvas–Simonyi-féle *Nyelvtörténeti szótár* ezt a frazémát különböző változatban már a kódexek kora óta datálja.

A HASONLATOK SZERKEZETI KÉRDÉSEI

Hasonlattformán az egy szöveghelyen található hasonlat(ok) egészét értjük, ami Zrínyi eposzában akár egy egész éneket is átfoghat (RAJSLI 2013: 125). Amikor egyetlen hasonlat fordul elő egy szöveghelyen – főként az egyszerű alaki szerkezetűeknél – a hasonló beékelődhet a hasonlított szövegébe: *Jancsár mint az hangya az földet ellepte* (2/39), *Ellenség előtte, mint fövény, el-omlott* (2/63), *Gyalog, mint egy Torony, hordozza nagy bottyát* (3/103), *Deli Vid pedig len, mint az könnyű évét, / Karabulra ugrott, s' járja az sereget* (11/85), *Bán oly rettenetös az Török táborban, / Mint kasza előtt fű hull török halomban* (10/103) – a két utóbbi sor jelentése 'a török úgy hullott halomszámra, mint a fű a kasza előtt'. A számos példa jelzi, hogy az ilyen felépítésű hasonlatszerkezet kedvelt szövegalkotási módja volt Zrínyinek. A szórend a rímképlethez is igazodhat: *Törökök útet megláták messzirül, / Mint ártalmas szélvész hajós lát tengerrül* (11/89), *Futkos kegyetlenül megdühödött Delimán, / Káspiai hegyben mint sívó oroslány* (14/83). Figyelemreméltó a jelzők elhelyezkedése is a hasonlattformánban: *Ő pedig kikapja sereg közt Embrulánt, / Mint nagy saskesellű szép hattyú madarat.* (10/58) – itt a főként „állandó” jelzőként használatos *nagy, szép, ékes, jó* stb. jelzők fordulnak elő.

A hasonlatok megszerkesztettsége, tömbösödése is elemzést érdemel, ugyanis egyetlen szöveghelyen több ilyen stíuselem – halmozottan – is előfordulhat. Ezek a hasonlattformánok főként két-három hasonlatot tartalmaznak, amelyek vagy láncszemként fűződnek egymásba, vagy a fokozás eszközeként egy képet továbbfejlesztve következnek egymás után.

A hasonlatformánok egyik típusa szimmetrikus struktúrát mutat; ismétlődő, párhuzamos szerkesztés lelhető fel a több hasonlatot tartalmazó szöveghelyen: pl. *Holt testek között jár, mint kegyetlen halál, / Török vérben gázol, mint tengerben kúszál* (11/97) – itt a bajvívó bán leírásában a határozós szerkezetek után a *jár, gázol* igék formálják meg a teljes paralel szerkezetet. A párhuzamos szerkesztésnek egy más típusú formáját látjuk a következő textusban: *Lova mint egy madár, maga mint egy tündér / Mert oly könnyen fordul mint esti denevér* (1/77). Többfajta hasonlatformán kombinációja is fellelhető egyetlen textusban, emellett a hanghatás alliteráló jellege is erősíti a csata (ágyúlövés) hangulatát: *Azt tudnád leszakad reád az magas ég / Alól az föld robog repedez mint egy jég* (7/20). A jellegzetes barokk körmondatok formájában összetett hasonlattformánok körvonalazódnak, a párhuzamos szerkesztésű, mellérendelt tagmondatok sora után következik az úgy utalószós főmondat – igazi hasonlatformán alkotva ezáltal: *Mint harmat nap előtt mint hó az tűz előtt, / Mint álmom előttünk, mint füst az szél előtt / Vagy sebes forgószél mint hajtya az folyhót / Úgy tünsz el előtt-*

tünk, s kívánságunk előtt. (7/40) – ebben a „hasonlat-alakzatban” több, azonos funkciójú, értékű és kifejtettségű fogalom jelenik meg, a tünékeny élet kifejtésére sorjáznak a képek: *harmat, hó, álom, füst, forgószél.*

Ahogy Szabó Zoltán Balassi hatását véli felfedezni a *Szigeti veszedelem* 7. énekének hajnal-leírásában (vö. SZABÓ 1998: 79), úgy a monumentális hasonlatalakzatok konstruálásában is elképzelhető Balassi stílusformáinak a mintája, amit egy Célia-versrészlet is alátámaszt: *Mint az kevély páva verőfényen hogyan kiterjeszti sátorát, Mint égen szivárván sok színben horgadván jelent esőre órá, Celia oly frissen, új forma sok színben megyen táncban szaporát* (211)⁵. A hasonlított csak hosszas leírás után következik, így fokozva a felsorakoztatott jelenségek hanghatását, majd összehasonlítva Delimán haragjának mértékével: *Tűz sem oly hirtelen, sem puskapattanás, / Sem ama rettentő mennyei villanás: / Mint tatárnak szüve, s' haragja hatalmas* (11/11). A módhasonlítás textusa akár az ének négy sorát is túllépheti, a terjedelmes leírás után csak a következő ének elején jelenik meg a hasonlított az így alaki jelölővel: *Mint fene leopárt [!] ha elveszti kölkét, / S ha előtalálja vadászok seregét, / Rájok mérgét fogát, rájok viszi körmét, / Dárdát halomban ront s' ott veszti életét: / Így dühös Radivoj ellenségre megyen* (9/74–75).

A hasonlatok elhelyezkedése lineáris is lehet, például a következő sorban: *Nem hajlott mint az ág, mint kőszikla állott* (2/49) – e szöveghelyen a két hasonlat jelentése antonímát képez: az ág törekenységét a kőszikla keménységével veti össze. Amadeo di Francesco Zrínyi költészetének jelképeit vizsgálva kiemeli a „szilárd, statikus és az ingatag, mozgó elemek közötti ellentét” jelentőségét (DI FRANCESCO 1979: 305).

Zrínyi kedvelte a hasonlatszerkesztésnek azt a típusát, amikor a hasonlót kifejező részhez – vonatkozó névmással (pl. *(a)ki, (a)mi, (a)mely* stb.) kapcsolódó mondat formájában – annak részletező leírása, ábrázolása társul, helyenként más stílusesszüközettel gazdagítva az eredeti képet. Pl. *Le-esik Juranich mint egy szép virágszál / Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál, / Avagy ha tovább ki-dül lilium-szál, / Mely szép növéseben, tavaszi mezőn áll* (9/73) – itt a végvári hős elesése és a virágszál törekenysége között fedezhető fel a párhuzam, amit a lilium-leírás még erősít. Egy másik szöveghelyen a szerző a vitézek hősiességét részletezi: *Mint ágyubul kilütt fényes tüzes labdák, / Mellyek levegőben öszvetalálkoznak: / Így cselekesznek ezek vitéz Leventák.* (11/67)

A hasonlatalakzat felépítése olyan is lehet, hogy az egyik textusba beépül egy másik; ilyen a tagmondattal kifejtett forma és a középfok + *-nál/-nél* ragos

5 Balassi Bálint Összes versei és Szép magyar comoediája. Szerkesztette és a szöveget gondozta Varjas Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

alak összekapcsolódása a következő szöveghelyen: *Milos Badankovich az kapu mellett áll, / Másfelől Hervoich, mint két magas tölgy⁶-szál, / Az mely Duna parton innenis, túlis áll, / Magasban többinél, s' nagyobb hatalommal.* (10/74)

SZEMANTIKAI ASPEKTUSOK

Már a fenti példák értelmezése során is felmerültek a jelentéstani szempontok, így például a halmozott hasonlatokon belüli ellentét kérdése. A korpuszból látható, hogy Zrínyi gyakran építi a hasonlat alakzatát ellentétre: *Karabul mint madár nem nyom nyomot földön / De, mint süvöltő nyíl, megy olyan sebessen* (13/28) – a maga mögött nyomot nem hagyó, könnyű röptű madár és a sebesen süvöltő szél kerül itt egymással szembe Vid lovának a leírásakor.

Szabó Zoltán a barokk művészi sajátosságai között említi a természet képeinek a halmozását, ami a hasonlatok képanyagára is jellemző (vö. SZABÓ 1998: 68). A hasonlatok lexikai korpuszában az állat- és növényvilág elemei, a természeti jelenségek nagy számban szerepelnek, emellett a képzelt lények és a környezet anyagnevei is megjelennek, sok esetben a barokkos halmozás, túldíszítettség ismérveivel. A legnagyobb mértékben jelen levő állathasonlatokban egyúttal (állandósult jellegű) jelzőt is találunk: *fene/sívó/haragos/dühös/vitéz orosz-lán, könnyű evét 'mókus', elfajzott galamb, sokat csavargó róka, kemény sas* stb. Közöttük is főként a ragadozó állatok (pl. *oroszlán, vadkan, tigris, saskeselyű, ölyv* stb.) gyakori szerepeltetését tartja Szabó barokkos vonásnak (SZABÓ 1998: 79). Az ornitológiai gazdagsághoz terjedelmes leírások párosulnak, mégpedig jellegzetes módon a hasonlított és a hasonló közötti szövegrészben: *Vid várbul kijűve mint egy keselyő-sas / Kinek orra, körme fegyveres és horgas; / Így Deli Vid körül mindenütt fényes vas* (11/49). A természeti jelenségek az eposzra jellemző állandó mozgást, dinamikusságot erősítik: *szél, felhő, szélvész, mennyei villamás 'villámlás', mennykő, forgószél* stb. A várvédő Zrínyi beszédében a *felszél* ° *erdő* ° *ágak* szemantikai jegyek sorjázása a *zúg, szakad* mozgást és hanghatást kifejező eszközeivel együtt nyújt erőteljes képet: *Mint mikor az főlshél Késmárkbul kiszakad, / Ama sűrű fenyős erdő közben akad, / Támaszt zúgást nagyot, nem reked, s nem lankad, / Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad.* (5/37) Ezeket a jelenségeket a hasonlatban megfelelő igék egészíti ki: *megy, lebeg, forog, eltűnik, fut, megszűnik, elröpül* stb. „A folytonos mozgásra épülő elbeszélő eljárás mód nemcsak a hősköltemény általános cselekményét határozza meg, hanem mint stilisztikai eszköz is megnyilvánul, a legteljesebben kifejezve Zrínyi életérzését.” (DI FRANCESCO 1979: 293)

A bánt a szerző gyakran hasonlítja a kősziklához, az oroszlánhoz; ismétlődő képként jelenik meg az eposzban az oroszlán és a barlang motívuma: *Nem késik sokáig szigeti Vitéz Bán, / Bátorodik szűve ellenségét látván / Mint az rettenetes örmény oroszlán, / Kijún barlangjából, ott kinn fegyvert látván* (7/51) – e szöveghely különlegessége, hogy a hasonlat kialakítása (Zrínyi = oroszlán) után a vár–barlang-párhuzam is beépül a szöveg képi világába. Ez a párhuzamos képalkotás a 10. énekben (10/105–106) továbbépül, s a várvédő katonák = oroszlánkölykök asszociációval bővül.

Nyilvánvalóan a korszak irányadó stílusának felel meg a fantázialények szerepeltetése is: *mérges sárkány, sívó/dühös ördög, mérges gyík, napkeleti sárkány, óriás*, valamint a *tündér* megjelenése. Pl. a várból kirohanó bán ábrázolásában: pl. *Mint vízi óriás / bán gázol az vérben* (10/98). Ilyen természetfölötti lények gyakrabban szerepelnek a török harcosok leírásaiban: *És mint tüzes lidérc száll le az folyhóbül / Kinek lángos farka szikrázik sok tüztül: / Így Murtuzan basa keresztyénekre dül* (15/69).

ÖSZEGZÉS

A *Szigeti veszedelem* szövegében a hasonlatoknak sokféle szerkezeti formáját találjuk: a két tagmondatban megvalósuló hasonlattípusokat, ezek teljes és egyszerű alaki szerkesztését, valamint a könnyen felismerhető, ún. „sematikus”, explicit felépítésűek mellett a hasonlításnak egyéb, implicit formáit is, mint amilyenek a ragos mondatrészsel, névutóval kifejezett típusok. A hasonlatok gyakran variálódnak más stílusformákkal. A hasonlatok szemantikai vizsgálata a barokk jellegzetes túldíszítettségét mutatja; a monumentális hasonlat-szerkezetekben a természet szépsége, az állat- és növényvilág sokszínűsége, valamint a képzelt lények sokasága van jelen.

Irodalom

- ADAMIK Tamás 1978. Megjegyzések a hasonlatelmülethez. = *Filológiai Közlöny*, 113–26.
- DI FRANCESCO, Amedeo 1979. Kőszikla és forgósél: jelképek a Szigeti veszedelemben. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, XXXI. (3–4): 293–308.
- FEHÉR Erzsébet 1995. Változatok a hasonlatra. In: *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Szerk. LACKÓ Krisztina. Budapest, ELTE. 140–147.
- KEMÉNY Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest, Tinta Könyvkiadó
- RAJSLI Ilona 2013. *Diakrón nyelvi metszetek. Nyelvtörténeti tanulmányok*. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium

SZABÓ Zoltán 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Budapest, Corvina
ZALABAI Zsigmond 1998. *Tűnődés a trópusokon*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó

Felhasznált szótárak

BEKE József szerk.: *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Budapest, Argumentum, 2004.
BENKŐ Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964–1984. Röv.: TESz.
O. NAGY Gábor: *Magyar szólások és közmondások*.³ Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III*. Budapest, 1890–1893.

Ilona RAJŠLI

POREĐENJA U TEKSTU *OPSADA SIGETA*

Poređenja su značajna stilska sredstva u epu Nikole Zrinskog. Ovaj rad se fokusira na tipologizaciju poređenja u tekstu *Opsada Sigeta*, kao i na strukturalnu i semantičku analizu istih. Uzimajući u obzir strukturalna obeležja u tekstu, složene i jednostavne strukture komparacije su jednako prisutne, ali složeni tip je zastupljeniji. Po tipologiji prema sintaksi u analiziranom korpusu poređenje modaliteta je najčešće, ali komparacije se odnose i na predstavljanje mere, na radnju koja se realizuje pomoću stilskih sredstava, kao i na nivo kvaliteta. Sem eksplicitnih, po formi lako prepoznatljivih stilskih elemenata, naročito su izražajni implicitne forme komparacije, gde je veliko semantičko rastojanje između dva elementa poređenja. Posebnu analizu zahtevaju oni delovi teksta, gde se slikovni element može smestiti u graničnu regiju između poređenja i metafore. Studija analizira strukturu poređenja, kao i složene, višeslojne, barokne strukture. U toku semantičke analize u tipičnom korpusu reči javljaju se uglavnom prirodne pojave, šarolikost flore i faune, kao i mnoštvo imaginarnih stvorenja.

Ključne reči: istorija jezika, stilistička analiza, poređenje, Zrinski, *Opsada Sigeta*

Ilona RAJŠLI

SIMILES IN THE TEXT OF *SZIGETI VESZEDELEM*

The similes are very significant stylistic devices in Zrínyi's heroic poem. The study makes an attempt for the typology of the similes traceable in the text of the *Szigeti veszedelem* [The Siege of Sziget], respectively the structural and semantics examination of the stylistic element. Taking the formal features into consideration

there can be equally found full and plain similes with formal editing in the text, this latter type is present in greater strength. According to the typology with a syntactic approach, in the analysed corpus mode comparison is the most frequent, but the similes may refer to the utterance of measure, to the degree of the act and quality that came about in the stylistic device. Besides the formally easily recognisable (explicit) stylistic elements the implicit forms of comparison are especially expressive, where the semantic distance between the similar and the comparative one is substantial. Those text places deserve particular analysis, where the pictorial element can be put into the boundary of the simile and the metaphor. The study analyses the structural construction of the similes, as well as the figures being composed of several cumulative similes in Baroque style. In the course of the analysis with a semantics aspect, in the characteristic vocabulary of the similes, are primarily touched upon the variety of the natural phenomena, of the wild fauna and flora, and that of the fictional beings.

Keywords: historical linguistics, stylistic analysis, simile, Zrínyi, *Szigeti veszedelem*